

Josip Kolanović

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

HRVATSKO OBIČAJNO PRAVO PREMA ISPRAVAMA XIV. I XV. STOLJEĆA

UDK 930.253:340(497.5)"13/14"
340.141(497.5)"13/14"

Izvorni znanstveni članak

Tri sačuvana srednjovjekovna pravna zbornika (*Vinodolski zakonik*, *Novigradski zbornik*, *Vransko običajno pravo*) ostaci su hrvatskog običajnog prava. Drevne običaje tih zbornika potvrđuju i isprave u kojima se govori o "starim običajima", koji su bili na snazi u manjim teritorijalno-upravnim jedinicama (*villa, communis, districtus*). Podaci sačuvani u ispravama o "hrvatskim običajima" (*consuetudines Croatorum, Croatiae consuetudines, more Patriae, zakon hrvacki, uso di Croazia*) upućuju na zajednički izvor običajnog prava osobito s obzirom na nasljedno pravo koje je vrijedilo južno od Gvozda. U radu se posebno analizira isprava nastala u Zadru 6. svibnja 1376. koju je izdao Karlo Drački, a kojom se spor podastire sudu u Kninu (*iudicio castri et sedis Tinini*) gdje "starci" (*antiqui homines parcium Crohacie*) izlažu i jasno tumače prava Hrvata (*iura Crohatorum*). Isprave XIV. i XV. st. potvrđuju to običajno pravo, a zadržala ga je i mletačka uprava nakon 1409. Novigradski zbornik je i nastao kao kodifikacija toga prava za područje od Knina do Nina.

1. Vinodolski zakon kao i ostali sačuvani srednjovjekovni hrvatski pravni zbornici¹ kodifikacija su starog običajnog prava pojedinih širih područja sred-

¹ Ovdje prvenstveno mislimo na Poljički statut, Novigradski zbornik, Vransko običajno pravo, a dijelom se to može protegnuti i na Zadarski katastik. Običajno pravo sa-

njovjekovne Hrvatske. Svi su ti zbornici nastali sa svrhom da se "sačuvaju stari i uobičajeni zakoni" kako bi se oni mogli i dalje "obdržavati" te "potomci ubuduće ne dvoume o tim zakonima". Upravo tim se riječima u preambuli Vinodolskog zakona iznosi razlog radi kojega je donesena odluka da izabrani predstavnici "iz svakoga grada vinodolskoga... zapišu sve dobre stare običajne zakone vinodolske". Karakter tradicije jasno je utvrđen riječima da su taj posao imali učiniti "oni za koje su znali da se bolje spominju zakona svojih otaca i što su čuli od svojih djedova".²

Dok je Vinodolski zakon nastao iz potrebe da se sankcioniraju "običaji odnosa između vinodolske vlastele i njihovih podložnika", pa stoga predstavlja "kazneno-običajno pravo jednog hrvatskog vlastelinstva"³, Poljički statut, Novigradski zbornik i Vransko običajno pravo sadrže običaje kojima su uređivani gospodarsko-društveni odnosi hrvatskih srednjovjekovnih zajednica na širem zadarskom području i u Poljicima.

Mihael Viviani, sudac kastruma Vrane te predstavnici svakoga sela podstrijeli su 1453. "kapitule" svojih povlastica, isprava i običaja zadarskom knezu Lovri Lauređano i kapetanu Benediktu de Mula da ih oni potvrde,

držano u Poljičkom statutu i Novigradskom zborniku dosada je najtemeljitije obradio M. Barada, *Starohrvatska seoska zajednica*, Zagreb 1957. U tom je radu objelodanio tekst i prijevod Novigradskog zbornika (str. 158–177); M. Pera, Poljički statut, Split 1988. Usp. posebno: Postanak, karakteristike, tekst i prijevod Poljičkog statuta (str. 387–554); M.M. Frejdenberg, "Vranski zakonik". Novi spomenik hrvatskog običajnog prava. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 18 (1971), 323–341; T. Raukar, Marginalije uz novootkriveni "Vranski zbornik" iz godine 1454, *Historijski zbornik XXV–XXVI* (1972–1973), 369–375; S. Antoljak, Vransko običajno pravo, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 18 (1979), Razdio društvenih znanosti (8), 167–219. S. Antoljak je ujedno objavio i Zadarski katastik 15. stoljeća (Starine 42, Zagreb 1949, 371–417) u kojem su također mnogi elementi običajnog prava za šire zadarsko područje (Ljuba i Vrana).

²Tekst Vinodolskog zakonika navodimo prema prijevodu V. Štefanića što ga donosi M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu*, Zagreb 1952, 96–132. Uvodni tekst u cjelini glasi: "Budući da ljudi često uviđaju, da treba čuvati svoje stare i uobičajene zakone, zato svaki pojedini i svi ljudi vinodolski želeći one stare dobre zakone potpuno ih obdržavati, koje su njihovi stariji nepovrijeđene izvršavali, skupiše se svi zajedno, kako crkveni, tako prosti ljudi. Svršetkom redovito održane skupštine u Novom Gradu u prisustvu toga istoga kneza Leonarda gore spomenutoga biše izabrani iz svakoga grada vinodolskoga, ali ne općenito sve stariji, nego oni, za koje su znali, da se bolje spominju zakona svojih otaca i što su čuli od svojih djedova. Te njima narediše i zapovjediše obavezanim načinom da zapišu sve dobre stare običajne zakone vinodolske, kojih bi se mogli sjetiti ili doznati od svojih otaca i djedova gore rečenih, tako da se od sada unaprijed mogu izbjeći pogreške u tim stvarima, a njihovi potomci u buduće da ne dvoume o tim zakonima".

³M. Barada, *Starohrvatska seoska zajednica...*, 155.

pismeno utvrde i tako budu vjerodostojno svjedočanstvo drevne prakse toga kraja⁴.

I preambula Novigradskog zbornika sažeto iznosi da su zapisani "običaji koji su bili na tlu Hrvatske između Knina i Nina, kojih su se običaja držali naši djedovi i pradjedovi i mi poslije njih."⁵

Istu svrhu je imao i Poljički statut koji donosi gospodarsko i kazneno pravo "hrvatske srednjovjekovne zajednice".

Zajedničko je svim tim zbornicima običajnog prava:

1) oni sadrže stare običaje na tlu Hrvatske od Gvozda do mora, a odražavaju određeni stupanj razvoja gospodarsko-društvenih odnosa u pojedinim krajevima;

2) sastavljeni su na temelju izjava predstavnika sela određenog područja, kako to izričito stoji u preambulama Vinodolskog zakona i Vranskog običajnog prava, pa prema tome sadrže običaje kojih su se držali njihovi pređi i odražavaju "predaju" i "uobičajenu praksu" toga kraja;

3) ti su običaji prvenstveno znak pravne sigurnosti te se kodificiraju i potvrđuju radi "sudske prakse" koja se na njima zasnivala.

Osim Vinodolskog zakona, svi ostali poznati zbornici nastaju u doba mletačke vladavine kada je prvenstveno stranim sucima bilo neophodno da te običaje imaju i pismeno utvrđene, kako izričito stoji u uvodu Vranskog običajnog prava.⁶ Samim činom kodifikacije običaji se sankcioniraju i postaju "potvrđeni običaji" (*approbatae consuetudines*) koji su i prema srednjovjekovnom statutarnom pravu imali istu vrijednost kao i druge zapisane odredbe i reformacije.⁷

2. Običaji (*consuetudines*) su i prije njihova pismenog utvrđivanja i kodifikacije imali obvezni karakter pa ih kraljevske povlastice redovito navode isto kao i pisane zakone. Kao primjer ovdje navodimo povlastice udijeljene gradu Šibeniku. Kraljica Elizabeta 1383. jamči Šibeniku njegove "stare običaje i slobodine".⁸ Slično kralj Žigmund potvrđuje šibenskog kneza na dvije

⁴S. Antoljak, Vransko običajno pravo..., 175-176: "capitula suorum privilegiorum suarumque litterarum et consuetudinum ... ut in promptu semper haberi possint in publicam aut authenticam scripturam generari".

⁵M. Barada, Starohrvatska zajednica..., 158: "Qui di sotto scriveremo le' consuetudini che sono state nel paese di Croacia; le quali consuetudini hanno amministrato i nostri avi et proavi et noi dopo di loro".

⁶S. Antoljak, Vransko običajno pravo..., 175: "ut in promptu semper haberi possint". I Poljički je Statut najvjerojatnije svoj konačni oblik dobio upravo u vrijeme kada su Poljica došla pod mletačku upravu.

⁷Šibenski statut I, 1: "Statuimus, quod super antiquis et de antiquis contractibus si aliqua questio oriretur et volumus, quod illa clarius manifestetur secundum antiqua Statuta et consuetudines civitatis Sibenici, qui tunc temporis in usu habeantur et communiter Servabatur". To isto vrijedi i za statutarno pravo drugih dalmatinskih gradova.

⁸Diplomatarium Sibenicense (DS) 48, 99:22.IV.1383: Kraljica Elizabeta nalaže da se Šibenčani imaju očuvati "in eorum antiquis consuetudinibus et libertatibus".

godine "prema drevnoj odredbi i običajima".⁹ A kralj Tvrtko u ispravi od 11. svibnja 1390. nakon arenge u kojoj ističe kako je "pohvalno sačuvati dobre stare običaje i gradske zakone" dopušta Šibeniku da se i dalje služi "dobrohotnostima, slobostinama, statutima, reformacijama i običajima" što su ih imali i u vrijeme kralja Ludovika.¹⁰

Isti odnos prema običajima zadržala je i Venecija nakon 1409/20. godine. U ispravi kojom Šibenik 1412. prihvaća mletačko vrhovništvo utvrđeno je da knez sa sucima ima suditi "prema statutima, reformacijama i običajima grada Šibenika".¹¹ Šibenski knez, rektori i suci prigodom nastupa na službu morali su priseći da će poštivati šibenske običaje.¹² Šibenski izaslanici duždu 1422. podsjećaju u prvome svom zahtjevu kako je Venecija obećala da će knezovi gradom upravljati obdržavajući njegove zakone, odredbe i običaje.¹³

Na običajima se isto tako kao i na pozitivnim odredbama temeljio cjelokupan gospodarsko–društveni život srednjovjekovlja. Razumljiva je stoga težnja da se običajno pravo kodificira, kako je to slučaj u već navedenim zbornicima od Vinodolskog do Novigradskog. I dalmatinski gradovi u svoje statutarne pravo preuzimaju postojeće običaje ili ih naknadno sankcioniraju u reformacijama.

Prvo svjedočanstvo o recepciji običajnog prava u statutarne pravo ostavio je Toma arciđakon. Pravnik Gargan de Arcindis koga je Toma doveo iz Ankone u Split i koji je od 1239–1242. na čelu splitske općine, stvara tzv. *Capitularium*, "u kojoj naredi da se zapišu svi dobri običaji (*omnes consuetudines bonas*) što su u gradu vrijedili od starine (*ob antiquo*)", a istovremeno pod utjecajem talijanskih pravnih škola dodaje i druga prava, potrebna u javnim i privatnim poslovima (*multa alia iura necessaria in actibus publicis et privatis*), prvenstveno sudbeno, procesno i kazneno pravo. Tu je knjigu sudbeni dvor uvijek imao pri ruci i bez nje nisu suci ni odvjetnici započinjali raspravljati parničke poslove.¹⁴

⁹DS 65, 143:20.II.1388: "iuxta antiqua statuta nostra et consuetudines eligere valeatis".

¹⁰DS 17, 34: "si laudabile sit antiquas bonas consuetudines et municipales leges conservare... digneremur confirmare eosque permittere uti gratiis, libertatibus, statutis, reformationibus et consuetudinibus ipsorum".

¹¹DS 87, 196 (30.X.1412): "debeat iustitiam amministrare secundum statuta, reformationes et consuetudines Sibenici".

¹²DS 88, 210 (30.XII.1412): "Quilibet comes, rectores et iudices in principio regiminis debeant iurare... observare statuta, reformationes et consuetudines civitatis Sibenici".

¹³DS 97, 231 (10.V.1422): "... sua serenitas in adeptione domini civitatis huius dignata est concedere huic sue communitati, quod per rectores suos per tempora mittendos ad regimen huius civitatis, ipsa civitas deberet regi et gubernari cum observatione legum, statutorum et consuetudinum suarum".

¹⁴M. Barada, Starohrvatska seoska zajednica..., 155; Cvitanić, Splitski statut. Predgovor.

3. Šibenik koji poput ostalih dalmatinskih gradova nema kontinuiteta s rimskim naslijeđem, još očitije pokazuje proces preuzimanja starog običajnog prava i njegovo uključivanje u novo statutarno pravo koje se konačno formira u XIII. st. Kada je Ivan Lucius analizirao nagodbu između Trogirana i Šibenčana iz 1263. godine izričito je naveo da se tada na šibenskom području "živjelo prema običaju Hrvatske bez pisanog zakona, prema običajima".¹⁵ To isto potvrđuje i isprava iz 1292. godine u kojoj se izričito tvrdi da pred 30 godina žene nisu imale pravo na baštinu u skladu sa šibenskim običajem (*secundum consuetudinem Sibenicensem*), što je opća značajka hrvatskog običajnog prava u pitanju nasljedstva.¹⁶ Taj je običaj izmijenjen stvaranjem novoga statuta koji je u Šibeniku izrađen 60-tih godina XIII. st.

Unatoč izmjenama pojedinih odredbi, pa i onih koje su se temeljile na starom običajnom pravu, statuti svih dalmatinskih gradova običaje (*consuetudines, bonas consuetudines, approbatas consuetudines*) smatraju jednim od temelja uređenja gospodarsko-društvenih odnosa. Zbog toga su se suci, na primjer, u Šibeniku prisegom obvezivali da će suditi u skladu sa statutom, reformacijama, odredbama ali i u skladu s odobrenim običajima grada Šibenika.¹⁷ Pojedini običaji naknadno su i kodificirani i uvršteni u reformacije. Tako 1454. godine Veliko vijeće Šibenika ozakonjuje dva običaja "o kojima nije bio donesen zakon te se uvijek sudilo prema običaju, i to o gnojui i odlasku kmetova sa svojih selišta, kako bi taj običaj bio ozakonjen".¹⁸

Premda su i dalje postojali "stari dobri običaji" koje je poštivala i sudska praksa, Šibenik se pravno sve više izjednačuje s ostalim dalmatinskim komunama. No, staro "hrvatsko običajno pravo" i dalje se primjenjuje i na njegovom području, pa se u jednoj ispravi iz 1453. godine za Nevest koji je pripojen šibenskom distriktu izričito kaže da se podvrgao šibenskoj jurisdikciji ali tako da ondje i dalje ostaju na snazi "hrvatski zakoni" što očito znači drevno hrvatsko običajno pravo koje je osobito vrijedilo u pitanju imovinskih odnosa.¹⁹

Za vrijeme mletačke uprave nakon 1409/20. uz statutarno pravo zadržava se i "hrvatsko običajno pravo". Sudska praksa novih mletačkih sudova koja se protezala i na područje na kojemu su vladali takvi stari običaji zahtijevaju

¹⁵ "E viveva si all'uso di Croazia senza legge scritta, con le consuetudini". Ivan Lučić, *Memorie di Trau, Venezia 1673*, 79. Usp. Barada, *Starohrvatska seoska zajednica...*, 155.

¹⁶ DS 72, 153 (12.II.1292): "Non habuerunt filie partem aliquam secundum consuetudinem Sibenicensem".

¹⁷ "Et contra Statutum, reformationes, ordinem et approbatam consuetudinem nullum faciam processum vel ferram sententiam aut promulgabo, sed ipsa statuta et reformationes, ordines et approbatas consuetudines in omnibus observabo et ab eis nullatenus deviabo". (Statut Šibenika I, 47: Zakletva sudaca Velikog sudbenog dvora).

¹⁸ "Super quibus lex non erat, semper ex consuetudine iudicatum fuerit, videlicet super lutamine et recessu villicorum a suis sedibus, ut talis consuetudo lex fiat" (R 274: 3.XII.1454).

¹⁹ Povijesni arhiv Zadar (PAZd), Šibenski bilježnički spisi, KV 15/V, 1453, 29r–v: "Se subiecerat iurisdictioni Sibenicensi cum hoc quod gubernaretur secundum leges Croatiae".

jevala je i kodifikaciju toga običajnog prava, kakva nam je sačuvana prvenstveno u Novigradskom zborniku i Vranskom običajnom pravu. A čini se da je u tu svrhu i načinjena redakcija Poljičkog statuta iz 1440. godine.²⁰ O poštivanju hrvatskog običajnog prava u vrijeme mletačke uprave svjedoče i dvije isprave koje su uvrštene među dukale i terminacije zadarskoga kneza, pa su stoga prvotno bile namijenjene upravnoj i sudskoj praksi mletačke vlasti za šire područje na kojem je na snazi bilo staro hrvatsko običajno pravo.²¹

4. Sa sadržajnog gledišta u ispravama se pojam "consuetudo" navodi u različitom značenju, a najčešće u vezi s obvezama kmetovima te u vezi s imovinskim nasljednim i ženidbenim pravima. S teritorijalnog gledišta "consuetudo" se odnosi na vrlo usko područje (villa), na čitav distrikt ili, što je osobito značajno za naše razmatranje, na šire područje Hrvatske ili Ugarske.

"*Consuetudo alicuius contrate*" ili "*ville*" označava običaje kojima su se regulirali gospodarsko-društveni odnosi određenog užeg područja, redovito sela (villa) kao upravne jedinice. Ti se običaji redovito odnose na utvrđivanje kmetskih obveza (visina rente, vrste darova što ih je kmet davao vlasniku zemljišta). Premda izvori takav običaj povezuju s određenim krajem, on je najčešće zajednički i širem području. Slično se i pravo na ispašu i upotrebu zajedničkih voda u nekom selu ili seoskoj zajednici (*universitas*) označava kao "*antiqua consuetudo*". Namjesto pojma "*secundum consuetudinem ville*", dosta često izvori navode i pojam "*secundum consuetudinem villicorum*" pri čemu se ne misli na određeno teritorijalno određenje već se podrazumijeva gospodarsko-društveni odnos kmeta prema gospodararu kako je uređen na šibenskom području.²²

²⁰ Na početku Poljičkog statuta istaknuto je "I suci statut is (s)taroga novi činimo 1440".

²¹ Ispravom iz 1440. suci sudišta u Podgrađu u Lučkoj županiji oslobađaju Petra i Radošina plaćanja desetine "secondo usanza de Croatia". U drugoj ispravi iz 1459. na molbu zadarskog kneza, banovac Mihajlo Živković objašnjava nasljedno hrvatsko pravo. Usp. F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije. Dio I, Zagreb 1914, 494–496.

²² Među šibenskim bilježničkim spisima upotreba pojma "secundum consuetudinem ville", "secundum consuetudinem illius contrate" ili "secundum consuetudinem villicorum" gotovo je redovita u kmetskim ugovorima. Kmetovi npr. daju darove "prout est de more" (PAZd, SŠB, Zilium 1.VIII.1400, 26r), ili "munera solita" (PAZd, Mihovil pok. Ivana 22.VIII.1414, 12v), "exenia consueta" ili "secundum consuetudinem dicte ville" ili "secundum consuetudinem villicorum districtus" (Biskupijski arhiv u Šibeniku, Antun Campolongo /sv. 263/, 25.II.1446; 4.VII.1446, 135 v; 5.IX.1446, 170r). Vlasnik zemlje obećava dati svojim kmetovima gajeve i vodu "iuxta consuetudinem alliorum villicorum districtus" ili kmetovi daju darove "uti est consuetudo" (PAZd, Krsto pok. Andrije 19.IV.1458, 12r; 23.I.1460, 11r–v).

Izraz "*consuetudo districtus*" odnosi se na čitavo područje komune i najredovitije se upotrebljava zajedno s imenom dotičnog grada.²³ Ponekad se "*consuetudo*" uzima i za šira područja kao što je Dalmacija ili Slavonija,²⁴ ali i za čitavu "Kraljevinu Hrvatsku" kao i za "Kraljevstvo Hrvatske i Ugarske".²⁵

5. Osobitu pozornost zaslužuje pojam "*consuetudo Croatorum*", za koji se od vremena L. von Thalloczyja ustalio izraz "hrvatsko običajno pravo" kako ga u svojim radovima upotrebljavaju Barada i Antoljak.²⁶ Pojam "hrvatsko običajno pravo" (*Croatiae consuetudines, uso di Croatia*) prvi je unio u historiografiju Ivan Lucius.²⁷ Izrazu "*consuetudines Croatorum*" istoznačan je "*more Patriae*", vrlo čest osobito u ženidbenim ugovorima XIV. i XV. st.

Budući da se u ispravama pojam "*consuetudo Croatorum*" suprotstavlja izrazu "*consuetudo Hungaricalis*", očito je riječ o dva pravna izvora što su ostala na snazi i nakon ulaska Hrvata u istu državnu zajednicu s Ugarskom. Oni su zadržali "svoje društveno uređenje i po njemu su dalje živjeli" pa možemo to "hrvatsko običajno pravo" smatrati "praićima" prvobitnog gospodarsko-društvenog uređenja Hrvata, na što je izričito u svojim radovima upozorio M. Barada.²⁸ Stoga je sasvim i razumljivo da su se "*consuetudines Croatorum*" zadržale upravo na području jurisdikcije hrvatsko-dalmatinskog bana i karakteristika su gospodarsko-društvenog razvitka Hrvatske od Gvozda do mora. Pokušaji ugarsko-hrvatskih kraljeva da stvore jedinstveno zakonodavstvo tako da "*legem Hungaricalem*" uvedu u sve krajeve ugarske krunne, među ostalim su, prema M. Baradi izazvali i otpore hrvatskog plemstva jer je takvo jedinstveno zakonodavstvo zadiralo "u same osnove gospodarsko-društvenog života nemadžarskih naroda".²⁹ Upravo u toj težnji proširenja "ugarskog prava" i na područje Hrvatske možemo shvatiti i naredbu koju je kralj Ludovik dao banu Nikoli Zeechu 1361. da na Banskom stolu

²³ Ovdje navodimo nekoliko primjera prema *Diplomatarium Sibenicense*: "*consuetudines Sibenici*" (DS 87, 195: 30.X.1412; 88, 201: 30.XII.1412); "*consuetudines Scardone*" (DS 33, 76: 12.II.1378). Slične nazive susrećemo i u objavljenim spisima zadarskih notara (SZN) "*consuetudines Iadre*"; "*consuetudines, statuta et reformationes Tragurii*" (DS 77, 175: 9.X.1403).

²⁴ "*Consuetudo Dalmacie*" (SZN III, 6, 41); "*Consuetudo Slavonica*" (SZN III, 10).

²⁵ "*Consuetudo Regni*" ili "*consuetudo utriusque Regni*", "*Consuetudo Croatiae et Hungariae*". Usp. T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus XIII, passim*.

²⁶ M. Barada, *Starohrvatska seoska zajednica...*, passim; S. Antoljak, *Vransko običajno pravo...*, 193.

²⁷ U rukopisnoj građi Ivana Luciusa, uz prijepis teksta Novigradskog zbornika, sa strane je dopisan kratki regist na latinskom: "*Croatiae consuetudines*" (M. Barada, *Starohrvatska seoska zajednica...*, 150).

²⁸ M. Barada, *Starohrvatska seoska zajednica...*, 156 i passim.

²⁹ Isto, 156.

u Kninu u jednoj parnici sudi "non more aut secundum consuetudinem Chroatorum an Dalmatinorum sed iuxta legem et consuetudinem Hungaricalem".³⁰

Kodifikaciju općeg prava za cijelu hrvatsko–ugarsku državnu zajednicu prvi je ipak, čini se, naredio kralj Matijaš 1486. godine, a do toga je došlo konačno za Vladislava II (1490–1516) kada je Stjepan Verböczy 1514. godine predložio saboru na prihvrat "Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclty Regni Hungariae".³¹

Dva običajna prava – hrvatsko i ugarsko – sve do kraja XV. st. poklapaju se s jurisdikcijom dvaju banova, onoga za Slavoniju i hrvatsko–dalmatinskoga za područje južno od Gvozda. Ali i nakon ujedinjavanja jurisdikcije čitave Hrvatske u osobi jednoga bana, i dalje na snazi ostaju dvostruki pravni običaji kao izvor prava, što je zajamčeno upravo kodifikacijom "hrvatskog običajnog prava" i za područje koje je došlo pod mletačko vrhovništvo.

Ta je kodifikacija provedena upravo na području srednjovjekovnih komunalnih društava u kojima je bilo na snazi statutarno pravo. Učvršćenjem mletačke vlasti i širenjem područja dalmatinskih komuna dolazilo je do "sukoba" pravnih sustava pri čemu nova vlast priznaje osnove starih običaja, njih dijelom prihvaća pojedinim reformacijama ili ih u cjelini kodificira, osobito za takva šira područja gdje je "hrvatsko običajno pravo" i do tada bilo na snazi.

6. Za razumijevanje odnosa statutarog prava dalmatinskih komuna i hrvatskog običajnog prava od osobitog je značenja isprava koju je 6. svibnja 1376. u Zadru izdao Karlo Drački u sporu glede posjeda u Rodobilju između cetinskog kneza Ivana Nelipića i plemića Vulkeca i Ostoje Nenadića.³² Parnica je vođena pred sudom u Zadru (*in curia nostra Iadre*) i kako se tužena stranka (Vulkec) nije pojavila na zakazano ročište, spor je dosuđen u korist Ivana Nelipića i to na temelju običaja Sicilije i u skladu s općim pravom (*iuxta Regni Sicilie consuetudines et prout ius commune declarat*), a po odluci

³⁰ CD XIII, 189–190: 15.XI.1361. Najstarija nama poznata upotreba izraza "consuetudo Croatorum" vezana je uz pravo na baštinu. Godine 1348. Ivan sin Stipka Bribirskog ostavlja oporučno bribirskim franjevcima dio svojih zemalja "unatoč protivnom hrvatskom običaju, koji to zabranjuje" (*nec obstante consuetudine aliqua Chroatorum, qua prohibetur, ne quis suum patrimonium aliis quam suis consaguineis vel propinquis alicui valeat dare*) CD XII, 453–454: 30.IV.1348.

³¹ M. Barada, Starohrvatska seoska zajednica..., 156. Usp. M. Lanović, Stjepan Verböcz, Rad JAZU 277, Zagreb 1943, 72. Premda je to pravo odgovoralo pravu koje je važilo u Ugarskoj, ono priznaje Dalmatincima, Hrvatima i Slavoncima pravne običaje koji se razlikuju od ugarskih. Usp. L. Margetić, Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarna prava, Zagreb 1983, 135.

³² Mađarski državni arhiv, Acta antemochachiana (MODL) 38.492. Isprava se nalazi u obiteljskom fondu obitelji Frankopan (Frangopan család Q 227). Snimio ju je dr. D. Kniewald i film je predao Arhivu Hrvatske. Na ovu me ispravu upozorio dr. Josip Barbarić koji je na temelju mikrofilma izradio i prijepis te isprave, na čemu mu i ovdje najljepše zahvaljujem.

sudaca koji nisu poznavali hrvatsko običajno pravo (*de consilio certorum iurisperitorum et iudicum curie nostre Latinorum, qui consuetudines Crohacie tamquam inassueti in eis penitus innotabant*).

Kako je presuda donesena protivno postojećim običajima u krajevima Hrvatske (*in partibus Crohatis*), oštećena strana je učinila prosvjed zahtijevajući da se zatraži tumačenje pravih hrvatskih običaja (*veriorum consuetudinum Crohacie*) na Kninskom sudu (*in iudicio castri et sedis Tininii*) gdje starci, stručnjaci u običajnom pravu prikladno izlažu i jasnije tumače prava Hrvata (*ubi iura Crohatorum convenienter redduntur et clarius lucidantur per homines antiquos Crohacie in talibus expertos*). Stoga je Karlo Drački dao nalog svojim službenicima da osobno pođu na sudište u Knin (*ut personaliter accederent ad sedem iudicii dicti castri Tininii*) te pozovu starce tih hrvatskih krajeva koji poznaju običaje (*Et vocatis per eos antiquioribus hominibus dictarum parcium Crohacie, qui scirent consuetudines ipsarum parcium*), s njima spor ponovno ispituju i donesu odluku u skladu s "hrvatskim običajima" (*iuxta consuetudines Crohaticas*). Oni su to i učinili i poništili prvotnu presudu jer Ivan Nelipić nije mogao prema hrvatskom običajnom pravu na spomenuti način ući u posjed (*modo premissa secundum consuetudinem Crohaticas antedictas*). I nakon što je ispravno obaviješten o spomenutim običajima (*et perpeti volentes, tamquam de dictis consuetudinibus veritice informati*), Karlo poništava prijašnju presudu.

Gornja isprava omogućuje nam bolje razumijevanje sudske prakse na području komunalnih društava u kojima je na snazi bilo i statutarno pravo i "hrvatsko običajno pravo".

1) U dalmatinskim komunama sudili su "iurisperiti et iudices latini", koji su se u parnicama oslanjali najvećma na opće pravo (*ius commune*) ili na običajno pravo mjesta odakle su došli (kao npr. *iuxta Regni Sicilie consuetudines*), dakako poštujući temeljne odredbe statuta pojedinih gradova.

2) Hrvatsko običajno pravo ("consuetudines Croatorum", "consuetudines Crohacie", "iura Croatorum") imalo je obveznu snagu na onom području distrikta koji je naknadno priključen komuni, dakle, na području na kojem gospodarsko-društveni život nije bio reguliran statutima već posebnim pravnim sustavom što ga izvori nazivaju "consuetudines Croatorum". To dokazuje i poništenje presude u posjedovnom sporu između cetinskog kneza Ivana Nelipića i plemića Vulkeca i Ostoje Nenadića. U tom svjetlu valja promatrati i kodifikaciju običajnog prava sadržanog u Novigradskom zborniku i Vranskom običajnom pravu, pa i dijelove Zadarskog katastrika u kojima se uređuju gospodarsko-društveni odnosi na feudima u Vrani i Ljubi. Mletačka sudska praksa poštuje to drevno hrvatsko običajno pravo i upravo u tu svrhu traži i njegovo kodificiranje.

3) Kninski sudbeni stol, koji je ujedno i Banski sudbeni stol, bio je i mjesto autentičnog tumačenja hrvatskog običajnog prava. A njegovi tumači bili su "starci" (*homines antiqui Crohacie*), stručnjaci za hrvatsko običajno pravo (*in talibus consuetudinibus experti*).

To isto potvrđuju i dvije isprave iz XV. st., koje su unesene među "Dukale i terminacije" zadarskoga kneza, pa su prema tome bile i svojevrsan

izvor pravnog tumačenja za zadarske suce. Suci sudišta u Podgrađu u Lučkoj županiji držeći se običaja Hrvatske (*de la usanza de Crovazia*) dosuđuju da Petar i Radošin budu oslobođeni od plaćanja desetine u skladu s hrvatskim običajnim pravom (*secundo usanza de Crovazia*). Ta je presuda donesena 1440. godine, dakle, u vrijeme kada je veliki dio Lučke županije pod mletačkom vlašću, pa je dokaz da su Mlečani ne samo zadržali hrvatsko sudstvo već i običajno pravo po kome se sudilo na tom području.³³

Sličnog je značenja i isprava iz 1459, što je također sačuvana među "dukalima i terminacijama" zadarskoga kneza. Zadarski knez zatražio je od banovca Mihajla Živkovića objašnjenje o baštinskom pravu hrvatskih plemića. On je odgovorio iz Knina u sporazumu sa sucima Kninskog sudbenog stola (*iudices nobilium Croatorum Sedis Tinininesis*) i razjasnio običaje što su na snazi u Kraljevini Hrvatskoj (*consuetudines huius Regni Croatiae*) glede posjedovnog i nasljednog prava koje je vrijedilo za hrvatsko plemstvo.³⁴

Knin je sve do kraja XV. st. vrhovna sudska instanca (*Sedes iudiciaria nobilium Chroatorum, Sedes iudiciaria Croatorum*),³⁵ na kojemu je presude donosio hrvatsko-dalmatinski ban zajedno sa hrvatskim plemićkim sucima (*iudices nobilium Croatorum*).³⁶ Premda je sačuvan najveći broj parnica toga suda u vezi s nasljednim pravom koje su se rješavale "*secundum consuetudinem Regni Croatiae*",³⁷ kao vrhovna sudska nadležnost on je bio i prizivni sud. Godine 1451. Kninski sud donosi presudu u parnici između Marka Deaniševića i Jurja Nenčića iz Srba. Kako tamošnji sud nije donio presudu, u ispravi sačuvanoj na hrvatskom jeziku veli se: "*Upitajte nam pristava, kako nam je dug tekal, t'r nam odlučite ča je pravda i zakonu h'roackomu ugodno*".³⁸

O značenju Kninskog suda još potpunije nas izvješćuje navedena isprava što ju je izdao Karlo Drački 6. svibnja 1376. U njoj se taj sud naziva "*Iudicium castri et sedis Timinii*", "*Sedes iudicii castri Timinii*". Pri tom sudu nalaze se "stručnjaci" za tumačenje hrvatskog običajnog prava (*homines antiqui, antiquiores... in talibus experti, magis experti in sciendo consuetudines Crohativas*) pa je stoga upravo pri Kninskom sudbenom stolu moguće dobiti ispravno tumačenje toga prava.³⁹

³³ F. Šišić, Priručnik..., 496.

³⁴ F. Šišić, Priručnik, 494–495; Š. Ljubić, Listine X, 146. Detaljnije o tom pravu vlasništva usp. L. Margetić, Srednjovjekovno hrvatsko pravo..., 107–126. Hrvatsko običajno pravo o stečenim i nasljednim posjedima potvrđuje i isprava od 5. listopada 1359. kojom kralj Ludovik odobrava posjede porodici Draganić "in eisdem libertatibus, legibus et consuetudinibus, quibus, ut premissum est, nobiles Regni nostri Croacie utuntur" (Miscellanea Državnog arhiva u Zadru II–IV, Zadar, 1952, 15–16).

³⁵ L. Thalloczy i S. Barabas, Codex diplomaticus de Frangepanibus II, Budapest 1910, 161–165.

³⁶ F. Šišić, Priručnik..., 496.

³⁷ Usp. L. Thalloczy... I, 256–258, 267–270, 285–286.

³⁸ D. Šurmin, Hrvatski spomenici I, Zagreb 1898, 113: 193–196.

³⁹ MODL 38.492 (Hrvatski državni arhiv, Mikrofilmovi D. Kniewalda).

Kninski je sud bio središte pravnog tumačenja prastarih hrvatskih običaja koji su vrijedili na području starohrvatskih župa, pa prema tome na tlu "središta hrvatske države, koje je tu bilo od njena postanka do dolaska Turaka".⁴⁰ Razumljivo je stoga da se upravo na tom području i najdulje sačuvalo to izvorno hrvatsko običajno pravo koje je kodificirano u Novigradskom zborniku i Vranskom običajnom pravu.

Činjenica o postojanju hrvatskog običajnog prava, koje je vrijedilo na području nadležnosti hrvatsko-dalmatinskog bana, sa sudskim sjedištem u Kninu gdje se to pravo i tumači, nužno traži detaljnije komparativno istraživanje toga prava bilo da je kodificirano (Vinodolski zakon, Novigradski zbornik, Vransko običajno pravo, Poljički statut) bilo da su mu tragovi sačuvani samo u ispravama. Na temelju tih izvora potrebno je u daljem istraživanju utvrditi koji su s jedne strane pravni elementi zajednički cijelom hrvatskom području, a s druge strane koje su pravne osobitosti svakoga područja, određene uže regije, kao izraz posebnosti gospodarsko-društvenog razvitka. U tom smislu bilo bi potrebno utvrditi ono što Barada naziva pravnim "prežicima" starohrvatske države kao i specifičnosti pravnih normi koje su nastale kasnijim razvojem.

Utvrđivanjem tih pravnih "pražitaka" starohrvatske države moguće je jasnije utvrditi i određene elemente, izvorno zajedničke hrvatskom državno-pravnom prostoru, a koji su preuzeti u statute komunalnih društava ili su se kao trajni običaji sačuvali u ispravama, kao izrazu pravne prakse.

Konačno, postojanje triju, uvjetno rečeno "pravnih sustava" (ugarsko pravo u Slavoniji, hrvatsko običajno pravo na području južno od Gvozda i statutarno pravo komunalnih društava) odgovara i trima "tipovima" srednjovjekovnih društava na tlu Hrvatske sa specifičnostima njihova gospodarsko-društvenog razvoja. Unatoč specifičnostima takvog razvoja ne smije se, ipak, previdjeti i međutjecaj tih "pravnih sustava" koji se u konačnici zasniva i na razmjerno jedinstvenom društveno-političkom razvoju hrvatskih zemalja.

Dodatak

1376, svibanj 6. Zadar

Karlo Drački poništava prvotnu presudu što su je donijeli »Latinski suci« u Zadru te na temelju hrvatskog običajnog prava, što ga tumače stari stručnjaci na Kninskom sudu, donosi novu presudu u posjedovnom sporu između cetinskog kneza Ivana Nelipića te plemića Vulkeca i Ostoje Nenadića.

Karolus de Duracio, Dalmacie et Crohacie dux. Universis, presentes nostras litteras inspecturis, tam presentibus quam futuris, salutem et dilec-

⁴⁰ M. Barada, Starohrvatska seoska zajednica..., 158.

cionem sinceram. Que per inadvertenciam conceduntur et veritate tacita impetrantur, carere debent racionabiliter impetratis et sunt merito revocanda. Sane, dum olim questio, que vertebatur inter comitem Iohannem condam comitis Nelipcii de Citina, actorem, ex parte una, et nobiles viros Wulkec, Nenadich ac Hostoyam, fratres et proximos suos, conventos, ex parte altera, de quibusdam possessionibus in districtu Radobillye existentibus, empticiis, ut dicitur, agitata fuisset in curia nostra Iadre; et ex eo, quod predictus Wulkec et alii cum eo superius nominati, citati et vocati fuerunt semel et bis tantum, ut comparerent coram nobis, super questionem predictam responderi, et non comparuerunt in termino ipsis prefixo, de consilio certorum iurisperitorum et iudicum curie nostre Latinorum, qui consuetudines Crohacie tamquam inassueti in eis penitus innorabant; credentes, iuxta Regni Sicilie consuetudines, et prout ius commune declarat, contumaces in primo termino, ob eorum contumaciam certo modo condempnantur, et actor, causa rei servande, usque ad anni circulum inducitur et ponitur in possessionem bonorum partis adverse seu convente, que per actorem petuntur eidem. Que quidem consuetudines non servantur in partibus Crohativis, sed secundum ipsas consuetudines alii termini exinde sunt servandi, prout successive, post latam sententiam, ad nostrum pervenit auditum. Sentenciavimus inadvertenter contra dictas consuetudines Crohativas, nostro consilio Lationorum totaliter innotas, et protulimus in scriptis quandam sententiam sub nostro sigillo, quod comes Iohannes predictus poni deberet in corporalem possessionem dictarum possessionum, et hoc causa rei servande, ut prefertur. Demum vero, successu temporis, dum pars adversa ipsius comitis Iohannis super dictam sententiam sentiret se penitus aggravatam, excellencie nostre humiliter supplicavit, ut circa declaracionem veriorum consuetudinum Crohacie habendam, in iudi cio castri et sedis Tininii, ubi iura Crohatorum convenienter redduntur et clarius lucidantur, per homines antiquos Crohacie in talibus expertos, committere dignaremur.

Nos igitur ipsius partis adverse dicti comitis Iohannis iustis petitionibus in hac parte benigniter inclinati, pro declaracione et cognicione veritica gravaminum, quo pars ipsa supradictam sententiam pretendebat, cognicionem ipsius cause Petro filio Martini comiti Tininii et Holacchorum, necnon Francisco Dentici de Neapoli, dicto Maccarollo, nostri hospicii senescallo, et Guidoni de Mathafarris de Iadra, familiaribus nostris, commisimus de sciencia nostra certa, ut personaliter accederent ad sedem iudicii dicti castri Tininii. Et vocatis per eos antiquioribus hominibus dictarum parcium Crohacie, qui scirent consuetudines ipsarum parcium, et una cum eis examinarent diligenter et cognoscerent ac terminarent quicquid esset racionabiliter exinde terminandum, iuxta consuetudines Crohativas.

Quando quidem nostri commissarii, iuxta nostrum mandatum, ad predictam sedem personaliter accesserunt et antiquiores homines, quos invenire potuerunt, et magis expertos in sciendo consuetudines Crohativas iamdictas vocari fecerunt; et hiis omnibus pro tribunali sedentibus et auditis ac examinatis iuribus dicte cause, presentibus ambabus partibus supradictis, finaliter terminarent, quod prefatus comes Iohannes poni non debuit in possessionem modo premissa secundum consuetudines Crohativas antedictas. De cuius

cause terminacione dicti nostri commissarii per eorum litteras nobis apud Budam plenius retulerunt, quod iddem comes Iohannes non fuit ponendus in possessionem, ut prefertur. Et partes ipsas ad inclitam regiam maiestatem, fraternam et nostram excellenciam, transmiserunt.

Et perpeti volentes, tamquam de dictis consuetudinibus veritice informati, quod in posterum, pretextu dicte sentencie, dicta pars converta nullatenus valeat aggravari nec preiudicium aliquod ipsa sententia possit eidem gravare, eandem sentenciam, tamquam tacita veritate a nostra excellencia obtemptam et, ut premititur, per inadvertenciam prolatam, tenore presencium, de certa nostra sciencia, annullamus, irritamus, cassamus ac viribus et eficacia vacuumus, ita quod nullius censetur nec censi debeat ex nunc in antea, ipsam sentenciam fore alicuius roboris vel rigoris. Et si aliquo futuro tempore dictus comes Iohannes, aut alii pro parte sua, in iudicio vel extra, ipsam produceret quoquomodo, pro cassa et irrita omnimode habeatur, nec ad sui suorumque heredum iuvamen seu cautelam obtineat roboris firmitatem; dictumque comitem Iohannem excludentes omnino auctoritate presencium ab assignacione dictarum possessionum, sibi, ut premititur, assignaturum. Et prefatos Vulkec, et Ostoyam, filios Nenade ac fratres, et proximos eorum ex causis preassumptis non tantum ut prefertur, empticiis, sed universis patrimonialibus eorum possessionibus sic privatos et expoliatos, sub colore dicte sentencie in dominium earundem, titulo quo prius, possidere, dignoscebantur, eas per Gregorium filium Moric, hominem nostrum ducalem, fecimus introduci.

In cuius rei testimonium et certitudinem premissorum, presentes revocatorias nostras litteras exinde fieri et pendentem nostro sigillo iuximus communituri.

Datum Iadre, anno Domini millesimo trecentesimo septuagesimo sexto, die sexto mensis maii, decima quarta indiccione.

Mađarski državni arhiv, Budimpešta, Acta Antemochachiana (MODL) 38.492. (Frangopančsalad Q 227). Mikrofilm u Hrvatskom državnom arhivu, Ostavština Dr. D. Kniewald.

Resumé

LE DROIT COUTUMIER DES CROATES

(d'après les sources de XIVe et XVe siècle)

Les trois recueils de droit moyenageux qui nous sont conservés (Le code de Vinodol, Le recueil de Novigrad, Le droit coutumier de Vrana) représentent les reliques du droit coutumier des Croates. Les anciennes coutumes qu'on trouve dans ces codes sont confirmées aussi dans les documents où

l'on parle de «vieilles coutumes» en vigueur dans les unités territoriales et administratives plus petites (*villa, communis, districtus*). Les données sur les «coutumes des Croates» (*consuetudines Croatorum, Croatiae consuetudines, more Patriae, zakon hrvacki, uso di Croazia*), qui nous sont conservées dans les documents, renvoient à l'origine commun du droit coutumier, notamment en ce qui concerne le droit successoral, en vigueur au sud de la montagne Gvozd. Dans notre ouvrage on donne une analyse détaillée du document créé à Zadar le 6 mai 1376, publié par Karlo Drački, au moyen duquel un litige de possession est présenté au Tribunal de Knin (*iudicio castri et sedis Tinini*) où «les vieux» (*antiqui homines parcium Crohacie*) exposent et expliquent nettement les droits des Croates (*iura Crohatorum*). Encore d'autres documents de XIVe et XVe siècle confirment l'existence de ce droit coutumier, et l'administration vénitienne l'a gardé aussi après l'an 1409. Le recueil de Novigrad est né en fait pour codifier ce droit, pour le territoire à partir de Knin jusqu'à Nin.

Traduit par Ornata Tadin